

شناسایی خواص دارویی - صنعتی گونه‌های جنگلی استان کهگیلویه و بویراحمد

وحید کریمیان^{۱*}، مزده صفایی^۲ و سیدحمید متین‌خواه^۳

(۱) گروه کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه پیام‌نور، واحد یاسوج؛ ایران. * رایانامه نویسنده مسئول: v.karimian_49@yahoo.com
(۲) دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهرکرد، باشگاه پژوهشگران جوان، شهرکرد، ایران.
(۳) گروه مرتع و آبخیزداری، دانشکده منابع طبیعی، دانشگاه صنعتی اصفهان، اصفهان، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۰/۰۳/۱۹ تاریخ پذیرش: ۹۰/۱۰/۲۰

چکیده

جنگل‌های زاگرس با وسعت ۶ میلیون هکتار از گسترده‌ترین زیست‌بوم‌های جنگلی در حال تخریب ایران است. این جنگل‌ها از لحاظ حفاظت آب و خاک و مسایل اقتصادی و اجتماعی اهمیت بالایی دارند. شرایط کوهستانی استان کهگیلویه و بویراحمد باعث تنوع بوم‌شناختی و زیستی گیاهان و جانوران مختلف شده است. اختلاف ارتفاع ۱۰۰ تا ۴۰۰۰ متر از سطح دریا و اختلاف دمای ۱۰- تا ۴۵ درجه سانتی‌گراد مبین طیف وسیع بردباری گونه‌های گیاهی و جانوری برای ادامه حیات در این منطقه است. گونه‌های گیاهی موجود علاوه بر تامین بخشی از چوب مورد نیاز روستاییان و تغلیف دام‌ها از نظر تولید محصولات فرعی شامل صمغ، رزین، گل، میوه، مغزیجات، دانه، ریشه و برگ با مصارف اغلب دارویی و صنعتی نیز حائز اهمیت می‌باشند. پژوهش حاضر جهت شناسایی گونه‌های درختی و درختچه‌ای در استان از طریق بازدیدهای میدانی انجام گرفت، به این صورت که به کمک نقشه‌های توپوگرافی با مقیاس ۱:۵۰۰۰ و ۱:۲۵۰۰۰ به عنوان نقشه‌های پایه به مناطق مختلف استان مراجعه و با بررسی نقشه و بازدید صحرایی، اقدام به شناسایی گونه‌های درختی و درختچه‌ای شد. نمونه‌ها پس از هر نوبت شناسایی و جمع‌آوری با استفاده از وسایل لازم پرس و خشک شدند و برای نگهداری در هرباریوم آماده گردیدند. نتایج این بررسی وجود ۴۱ گونه از ۲۳ خانواده را با کاربردهای مفید اثبات کرد که ۱۶ گونه از این تعداد دارای فرم رویش درختی و ۲۵ گونه فرم رویش درختچه‌ای داشتند. تعداد ۱۰ گونه شناسایی شده متعلق به خانواده Rosaceae بود، در حالی که خانواده Rhamnaceae با سه گونه و خانواده‌های Myrtaceae، Mimosaceae، Fabaceae، Salicaceae، Oleaceae و Ulmaceae با دو گونه درختی و درختچه‌ای دارای بیشترین تعداد و کاربرد در زمینه‌های دارویی و صنعتی بین مردم استان کهگیلویه و بویراحمد بودند.

واژه‌های کلیدی: زیست‌بوم جنگل، استان کهگیلویه و بویراحمد، درختان و درختچه‌ها، استفاده‌های دارویی و صنعتی.

مقدمه

همکاران، (۱۳۸۸). جنگل‌های زاگرس با وسعت ۶ میلیون هکتار از گسترده‌ترین زیست‌بوم‌های جنگلی در حال تخریب ایران است که از لحاظ حفاظت آب و خاک و مسایل اقتصادی و اجتماعی دارای حائز اهمیت می‌باشند. وسعت این جنگل‌ها در گذشته ۱۰ میلیون هکتار برآورد گردیده بود که به دلیل بهره‌برداری بی‌رویه به سرعت از وسعت آن کاسته شد

کشور ایران بانک ژنی غنی از گیاهان را با بیش از ۸۰۰۰ گونه در خود جای داده است (کریمیان، ۱۳۹۱). حدود ۹۰ گونه درختی و ۲۱۱ گونه درختچه‌ای از این میان در جنگل‌های شمال قادر به رویش می‌باشند و مابقی در جنگل‌های زاگرس، خلیج، عمانی و ارسباران رویش دارند (فیروزان و

چند هزار ساله موجود در تاریخ طب و داروسازی حاوی تجربیات و اطلاعات ارزشمند از گیاهان برای درمان است (امیدبیگی، ۱۳۷۶). آنچه که بعنوان دارو تا چند دهه گذشته مورد استفاده قرار می‌گرفت از منابع طبیعی و به طور عمده گیاهان بدست می‌آمد. مصرف گیاهان دارویی با پیشرفت سریع علوم از یک سو و مسائل اقتصادی از سوی دیگر به صورت معمول در گذشته کاسته شد و داروهای شیمیایی در بسیاری موارد جایگزین گیاهان شدند؛ تجربه چند دهه اخیر نشان می‌دهد که داروهای شیمیایی اثرات نامطلوب و ناگوار بسیاری با تمام کارایی‌های خود به همراه دارند (امیدبیگی، ۱۳۷۶).

گیاهان دارویی و داروهای گیاهی از اواسط قرن بیستم به دنبال عوارض سوء ناشی از مصرف داروهای شیمیایی کاربرد گسترده‌تری یافتند. امروزه ثابت شده که کمتر ماده خالصی وجود دارد که دارای اثرات سوء نباشد؛ به همین دلیل بازگشت به استفاده از گیاهان دارویی در چند دهه اخیر مورد توجه بسیار قرار گرفته و مراکز تحقیقاتی برنامه‌های وسیعی جهت استفاده از این گیاهان دارویی تدارک دیده‌اند (کریمیان، ۱۳۹۱). طبق گزارش سازمان بهداشت جهانی، بیش از ۸۰ درصد مردم جهان (نزدیک به ۵ میلیارد نفر) برای درمان بیماری‌ها از داروهای گیاهی استفاده می‌کنند (WHO, 2012).

حدود یک چهارم از داروها در دنیا منشا گیاهی دارند که یا مستقیماً از گیاهان عصاره‌گیری شده یا براساس ترکیب گیاهی سنتز شده‌اند. واژه گیاهان دارویی تنها به تسکین‌دهنده آلام مردم اطلاق نمی‌شود، بلکه این گیاهان در زیر گروه غذا به عنوان طعم دهنده‌ها، نوشیدنی‌ها، شیرین کننده‌ها، رنگ طبیعی و همچنین به عنوان ماده اولیه محصولات آرایشی و بهداشتی نیز مورد استفاده قرار می‌گیرند (امیدبیگی، ۱۳۷۶). رشوند (۱۳۹۰) با مطالعه درختان

(ذوالفقاری، ۱۳۸۷). حدود ۷۵۰ هزار هکتار از مساحت استان کهگیلویه و بویراحمد را جنگل تشکیل می‌دهد که معادل ۴۷ درصد وسعت این استان است (فتاحی، ۱۳۷۳). شرایط کوهستانی استان کهگیلویه و بویراحمد باعث تنوع اقلیمی و زیستی گیاهان و جانوران مختلف شده است. اختلاف ارتفاع ۱۰۰ تا ۴۰۰۰ متری از سطح دریا همراه با نوسانات دمایی ۱۰- درجه تا ۴۵+ درجه سانتی‌گراد بیانگر طیف وسیع بردباری گونه‌های گیاهی و جانوری برای ادامه حیات در این منطقه است. در حالی که درختان ارس در مناطق سردسیری کوه دنا با سرمای ۱۷- درجه در ارتفاع بالای ۳۰۰۰ متر خودنمایی می‌کند، درختان کنار، رملیک و خنجوک در ارتفاع حداقل ۱۵۰ متر از سطح دریا در منطقه حیدر کرار گچساران و نواحی اطراف با گرمای بالا ۴۵ درجه سانتی‌گراد قادر به رویش هستند (فیروزان و همکاران، ۱۳۸۸).

مطالعه و شناخت گیاهان مناطق مختلف رویشی از ضروری‌ترین مسائل و تحقیقات در عرصه منابع طبیعی و محیط‌زیست هستند. در واقع با شناخت هر منطقه ضمن بهره‌برداری معقولانه از این ثروت ارزشمند می‌توان در راستای توسعه پایدار و حمایت منطقی از منابع همت گماشت (فیروزان و همکاران، ۱۳۸۸). بررسی‌های انجام شده وجود ۱۷۰۰ گونه گیاهی را متعلق به ۳۵۰ جنس از ۹۵ خانواده در استان کهگیلویه و بویراحمد نشان می‌دهد. در واقع مساحتی کمتر از ۱ درصد کشور دارای حدود ۲۸ درصد فلور کشور است. وجود بیش از ۲۰ قله بالاتر از ۳۰۰۰ متر در کوه‌های دنا، ساوزر، نیل و اشکورز در افزایش گونه‌ها و تنوع گیاهی نقش بسزایی داشته است (فیروزان و همکاران، ۱۳۸۸).

کاربردهای دارویی از مباحث بسیار مهم برای استفاده از گیاهان است که قدمت به تاریخ بشریت دارد. بیماری‌ها با پیدایش بشر متولد شده‌اند و اسناد

تنوع و گوناگونی بسیاری برخوردار است. ارتفاع در این استان از کمتر از ۱۰۰ متر تا بیش از ۴۰۰۰ متر (دنا) تغییر نموده که موجب تفاوت‌های آشکاری در چهره طبیعی استان می‌گردد. به طور کلی جنوب و غرب استان دارای آب و هوای گرم و خشک و شمال و شرق استان دارای آب و هوای معتدل و مرطوب می‌باشد.

به کمک نقشه‌های توپوگرافی با مقیاس ۱:۵۰۰۰۰ و ۱:۲۵۰۰۰ به عنوان نقشه‌های پایه به مناطق مختلف استان مراجعه و با بررسی نقشه و بازدید صحرایی، اقدام به شناسایی گونه‌های درختی و درختچه‌ای شد. نمونه‌ها پس از هر نوبت شناسایی و جمع‌آوری با استفاده از وسایل لازم پرس و خشک شدند و برای نگهداری در هرباریوم آماده گردیدند. نمونه‌های گیاهی ابتدا بر اساس ویژگی‌های ریخت‌شناختی حد خانواده دسته‌بندی و در پوشه‌های جداگانه قرار داده شدند. برخی از نمونه‌ها نیز در سطوح مختلف شناسایی مجهول ماندند که با بکارگیری کتاب‌های فلور (پارسا، ۱۹۶۰-۱۹۴۸؛ مظفریان، ۱۳۷۷؛ مبین، ۱۳۷۳-۱۳۵۴؛ اسدی ۱۳۷۴-۱۳۶۷؛ معصومی، ۱۳۸۴-۱۳۶۵؛ Reching, 1963-2001) شناسایی شدند. سپس کاربرد، خواص محلی و اندام‌های مهم گیاهان با جستجو در منابع داخلی ثبت شد.

نتایج

تعداد ۴۱ گونه درختی و درختچه‌ای با کاربردهای دارویی، صنعتی و خوراکی به کمک اطلاعات بدست آمده از مطالعه و بررسی‌های صحرایی شناسایی گردید. مناطق مطالعاتی با وجود آثار تخریبی در عرصه‌های طبیعی دارای پتانسیل خوبی برای رویش درختان و درختچه‌های مختلف می‌باشد. مجموعه گونه‌های درختی و درختچه‌ای شناسایی شده منطقه در جدول ۱ ارایه شد. همچنین گونه‌های شناسایی شده به تفکیک گونه در شکل ۱ نشان داده شده است.

و درختچه‌های دارویی استان قزوین به این نتیجه رسید که پوشش غالب درختی و درختچه‌ای دارویی این اراضی جنگلی شامل گونه‌های متعلق به جنس *Crataegus* شامل سیاه‌ولیک، زالزالک، سرخ‌ولیک، گونه زرشک، سماق؛ جنس‌های *Amygdalus* شامل تنگرس، بادام کوهی، شیرخشت و گونه‌های جنس *Rosa* می‌باشند. Wondimu و همکاران (۲۰۰۷) با مطالعه ۶۵ گونه در اتیوپی نتیجه گرفت که خانواده Fabaceae بیشترین خواص درمانی در بین گونه‌های مطالعاتی دارد.

کشور ایران به لحاظ اقلیمی از تنوع بسیار بالایی برخوردار بوده که گیاهان متنوع و فراوانی را به دلیل همین شرایط جغرافیایی خاص در خود جای می‌دهد که البته بسیاری از آنها نیز خواص درمانی دارند (کریمیان و همکاران، ۱۳۹۱). چنین شرایط لزوم انجام مطالعات دقیق به منظور شناسایی این منابع مهم ژنتیکی را نشان داده تا بتوان در آینده اقدام به اهلی‌سازی و کشت انبوه آنها برای تولید صنعتی نمود. پژوهش حاضر در این راستا اقدام به شناسایی درختان و درختچه‌های استان کهگیلویه و بویراحمد پرداخته و مشخصات گیاه‌شناسی، مصارف محلی (دارویی و صنعتی) آنها را مشخص نمود.

مواد و روش‌ها

استان کهگیلویه و بویراحمد با مساحتی حدود ۱۶۲۶۴ کیلومتر مربع واقع در ادامه سلسله جبال زاگرس بین ۳۰ درجه و ۹ دقیقه تا ۳۱ درجه و ۳۲ دقیقه عرض شمالی و ۴۹ درجه تا ۴۳ دقیقه و ۵۱ درجه طول شرقی قرار گرفته است. این استان که در جنوب غربی ایران قرار گرفته از شمال به استان چهارمحال و بختیاری، از جنوب به استان‌های فارس و بوشهر، از شرق به استان‌های فارس و اصفهان و از مغرب به استان خوزستان محدود می‌شود. سیمای طبیعی منطقه به دلیل تغییرات شدید توپوگرافی از

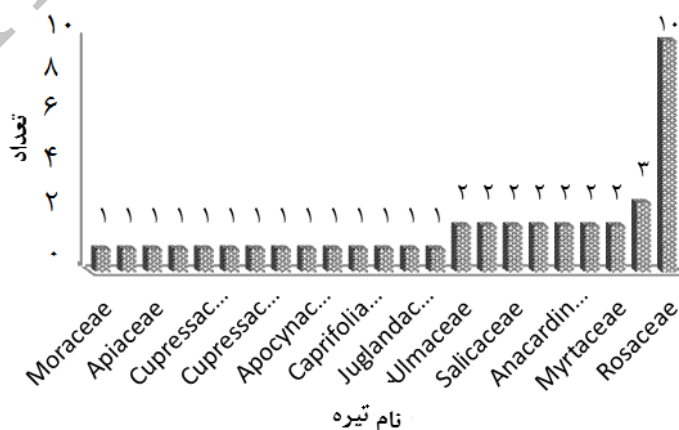
جدول ۱. لیست درختان و درختچه‌های بررسی شده استان کهگیلویه و بویراحمد همراه با کاربردهای مختلف آنها.

نام علمی	نام خانواده	نام فارسی	نام محلی	میوه	برگ	تنه	سر شاخه	فرم رویشی	ملاحظات
<i>Acacia arabica</i>	Mimosaceae	آکاسیا	-	-	-	*	-	درخت	جوشاننده آن برای اسهال استفاده شده و کاربرد صنعتی فراوانی در دیباغی و رنگرزی دارد.
<i>Cerasus vulgaris</i>	Rosaceae	آلبالو وحشی	تی تپه	خوراکی	-	-	-	درختچه	برای معده و کبد مقوی بوده و در تسکین عطش، کاهش تب، افزایش اشتها و جلوگیری از تهوع استفاده می‌شود.
<i>Amygdalus erioclada</i>	Rosaceae	ارژن	ارجن	خوراکی، داروئی، روغن گیری	-	سوخت	-	درختچه	-
<i>Juniperus polycarpus</i>	Cupressaceae	ارس	وول	داروئی	-	در صنعت نجاری	-	درختچه	تصفیه‌کننده خون، رفع نزله و نیرودهنده
<i>Cersis siliquastrum</i>	Fabaceae	ارغوان	ارغوان	-	-	-	پرچین	درختچه	کل درخت استفاده تزئینی،
<i>Eucalyptus Sp.</i>	Myrtaceae	اکالیپتوس	-	-	داروئی	خمیر سلولز و کاغذسازی	کاغذسازی	درخت و درختچه	درختی تزئینی است که برای تسکین زکام، سرما و گریب مفید است.
<i>Pyrus glabra Boiss</i>	Rosaceae	گلایه وحشی	انجک	خوراکی	تعریف	سوخت	سوخت	درخت	جهت تقویت عمومی بدن و به عنوان مادر
<i>Ficus carica</i>	Moraceae	انجیر	کوزیر	خوراکی، داروئی	تعریف	نجاری	سوخت، حصار، سایه بان	درخت	تقویت‌کننده کبد، معالجه بیماری‌های پوستی و رفع نفرس
<i>Amygdalus scoparia Spach</i>	Rosaceae	بادام کوهی	بخورک	خوراکی، داروئی، روغن گیری	تعریف	سوخت، صنایع دستی (سد بدبافی)، کفپوش آغل	تعریف	درختچه	صمغ طبیعی و این درخت، افزودنی بالقوه‌ای برای کاربرد در صنعت به عنوان قوام‌دهنده، امولسیفایر و پایدارکننده است.
<i>Quercus brantii</i>	Fagaceae	بلوط	بلی	خوراک دام و انسان (کَلک)، استفاده صنعتی و داروئی	تعریف	در ساختمان سازی، سوخت، زغال	سوخت، پرچین، زغال	درخت	چوب درخت بلوط محکم بوده و جهت ساخت قایق و کشتی و همچنین در نجاری و منبت‌کاری کاربرد دارد.
<i>Vitex negundo</i>	Verbenaceae	بنگله	بنگه رو	-	-	-	-	درختچه	تنها برای تثبیت خاک حاشیه رودخانه‌ها استفاده می‌شود
<i>Pistacia atlantica</i>	Anacardiaceae	بنه	بن	خوراکی (در مهر و آبان)، روغن گیری	تعریف، تشک بچه	ستون ساختمان (رک)، زغال	-	درخت	سقز یک صمغ مفید در داروسازی است
<i>Salix Sp.</i>	Salicaceae	بید	بید	استخراج عرق بیدمشک از گل این درخت	-	تولید چوب صنعتی، کاشت در حاشیه باغات و کنار کانال آب برای تثبیت خاک	سید بافی	درخت	پوست شاخه‌ها، برگ و شاتون‌ها به عنوان آرام‌بخش استفاده می‌شود.
<i>Populus euphratica</i>	Salicaceae	پده	سفیدار	-	-	استفاده صنعتی، ساختمان‌سازی	-	درخت	به عنوان بساد شکن و تثبیت‌کننده شن‌های روان استفاده می‌شود.
<i>Rubus anatolicus</i>	Rosaceae	تمشک	تیدره	خوراک انسان،	تعریف	-	-	بوته‌ای و	میوه آن در رفع تب و لرز و

سال سوم / شماره اول / زمستان ۹۱

نام علمی	نام خانواده	نام فارسی	نام محلی	میوه	برگ	تنه	سر شاخه	فرم‌رویشی	ملاحظات
				مرباسازی				درختچه	بهبود اعصاب اثر دارد.
<i>Rhamnus persica</i>	Rhamnaceae	تنگرس	تنگرس	برای دل درد و ملیس	-	استفاده صنعتی، زیتی (رنگ قرمز)	-	درختچه	از میوه آن شیره نریزن می‌گیرند که مسهلی قوی است.
<i>Platanus orientalis</i>	Plantanaceae	چنار	چنار	-	استفاده سنتی در تشک‌سازی برای نوزادان	صنعتی و نجاری	سوخت	درخت	برگ، پوست و میوه آن برای توقف اسهال و تقویت معده استفاده می‌شود.
<i>Nerium oleander</i>	Apocynaceae	خرزهره	خرزهره	-	-	-	-	درختچه	تنها گل آن نقش زیتی دارد.
<i>Daphne mucronata</i>	Thymelaeaceae	خوشک	خشک	-	-	-	-	درختچه	سوخت، کاور (چون چوب آن مزه تلخ دارد به دهان بزغاله بسته می‌شود تا شیر نخورد)
<i>Celtis caucasica</i>	Ulmaceae	داغداغان	تاگ	خوراکی	تعلیف	چوب سفت، سوخت	سوخت	درختی	ریشه گیاه برای درمان صرع استفاده می‌شود.
<i>Crataegus azarollus</i>	Rosaceae	زالزالک	سیسه	خوراکی	تعلیف	سوخت و پرچین	سوخت و پرچین	درختچه	
<i>Cupressus sempervirens L</i>	Cupressaceae	زرین (سول)	-	-	-	چوب با ارزش صنعتی و سوخت	-	درختچه	غرغره نمودن دم کرده آن برای درد دندان، سرفه و سستی لثه مفید است
<i>Olea europaea</i>	Oleaceae	زیتون	زیتون	خوراکی	تعلیف	سوخت	-	درختچه	روغن زیتون به جز خاصیت ضد سرطانی دارای فواید فراوانی از آن جمله ملین بودن، آرامبخشی درد استخوان و نرم کردن عضلات دارد
<i>Elaeagnus angustifolia</i>	Elaeagnaceae	سنجد	سرنجل	خوراکی، داروئی	-	پرچین	سوخت و پرچین	درخت	التهاب‌غشایی و مخاطی، زکام و عفونت برونش‌ها را کاهش داده و موجب تقویت معده و کبد می‌شود.
<i>Lonicera floribunda</i>	Caprifoliaceae	پلاخور	شن	خوراک دام	-	سوخت، پرچین سایه بان	-	درختچه	
<i>Leptodaenia pyrotechnia</i>	Apiaceae	شیر بادام	پچیلوک	-	تعلیف	-	-	درختچه	-
<i>Cotoneaster numularia</i>	Rosaceae	شیر خشک	برجو	داروئی	داروئی	-	-	درختچه	جهت درمان برونشیت مزمن، رفع عطش و زردی (یرقان) کاربرد داد.
<i>Zygophyllum atriplicoides</i>	Zygophyllaceae	قیچ	رین چوب	-	-	-	ضد قارچ، رفع کرم‌های انگلی و خاصیت مسهلی		درختچه‌ای است متعلق به مناطق گرمسیری که برای حفاظت خاک در مناطق خشک استفاده می‌شود.
<i>Ziziphus spinachristi</i>	Rhamnaceae	کنار	کنار	خوراکی	تعلیف	سدر، تعلیف	سوخت و پرچین	درخت	-
<i>Ziziphus numularia</i>	Rhamnaceae	کنارک	رملک	خوراکی	تعلیف	سوخت و پرچین	-	درختچه	حصار زننده
<i>Prosopis spicigera</i>	Mimosaceae	کهور	کهور	-	تعلیف	تعلیف	-	درختچه	-
<i>Acer cinerascens</i>	Aceraceae	کیکم	کیکم	-	تعلیف	سوخت و	-	درختی	-

نام علمی	نام خانواده	نام فارسی	نام محلی	میوه	برگ	تنه	سر شاخه	فرم‌رویشی	ملاحظات
						پرچین			
<i>Tamarix Spp.</i>	Tamaricaceae	گز	گز	-	-	ساختمان‌سازی	-	درختچه	برای تثبیت خاک استفاده شده و در حاشیه جاده‌ها تکثیر می‌یابد
<i>Pistacia khinjuk</i>	Anacardinaceae	کلخونگ	خنجوک	خوراکی	تعریف	سایه‌بان، حصار و سوخت	-	درختچه	بیشتر در حاشیه رودخانه و قعر دره‌های مناطق گرمسیر استان یافت شده و در مناطق سردسیر به صورت تک درخت وجود دارد.
<i>Cerasus brachypetala</i>	Rosaceae	گیلاس وحشی	تگ	خوراکی، ناراحتی معده	تعریف	سایه بان و سوخت	-	درختچه	-
<i>Cerasus mahaleb</i>	Rosaceae	محل	محل	عطر سازی، زیتنی	تعریف	سوخت	سوخت	درختچه	-
<i>Myrtus communis</i>	Myrtaceae	مورد	مورد	-	عرق گیری، داروئی	پرچین		درختچه	اثرات ضد التهابی میرتول در انسان داشته، از تشکیل لوکوترین‌ها جلوگیری نموده و باعث مهار پروستاگلاندین‌هایی نظیر PGE2 می‌گردد.
<i>Ulmus Spp.</i>	Ulmaceae	نارون	نارون	-	-	استفاده صنعتی (محکم و خوش رنگ)		درخت	در پوست درخت نارون موسیلاژ وجود دارد.
<i>Fraxinus oxycarpa</i>	Olaeaceae	زبان گنجشک	بنیو	-	تعریف و داروئی	نجاری، گاوخیش	سوخت پرچین	درخت	خلط‌آور
<i>Berberis integerrima</i>	Rosaceae	زرشک وحشی	زرشک وحشی	جهت کاهش فشار خون	-	-	-	درختچه	پوست، ریشه و ساقه آن اثرات مفیدی در رفع سوء هاضمه مزمن، ابتلاء معده، بیوست، قولنج‌های کلیوی و کبدی، زردی، تب‌های صفرا، نقرس و تب‌های عفونی دارد.
<i>Juglans regia</i>	Juglandaceae	گردو	گردو	-	-	-	-	درخت	پوست گردو دارای تانن فراوان، رنگ قابل استخراج، قابض و استفاده خوراکی است.

شکل ۱. تعداد گونه‌های درختی و درختچه‌ای هر یک از خانواده‌های گیاهی با خواص دارویی - صنعتی استان کهگیلویه و بویراحمد

بحث و نتیجه‌گیری

استان کهگیلویه و بویراحمد به دلیل شرایط خاص اقلیمی و توپوگرافی در برگیرنده حدود ۲۰ درصد از گونه‌های گیاهی کشور (شامل گونه‌های مرتعی و جنگلی) است که قریب به ۹۵ خانواده، ۳۵۰ جنس و حدود ۱۷۰۰ گونه گیاهی تا کنون به عنوان فلور گیاهی استان شناسایی شده است (فیروزان و همکاران، ۱۳۸۸). در این مطالعه در مجموع از گیاهان شناسایی شده ۲۵ تیره متعلق به درختان و درختچه‌ها (اعم از دارویی و غیر دارویی) می‌باشد که در ۶۷ گونه و زیرگونه در مناطق مختلف استان قادر به رویش می‌باشند. از این تعداد ۴۱ گونه دارای مصارف درمانی، صنعتی، تعلیف و غیره و ۲۶ گونه فاقد استفاده سنتی و بومی در استان هستند (جدول ۱).

هر یک از گونه‌های گیاهی، درختان و درختچه‌ها با توجه به تفاوت‌های فیزیولوژی و آناتومی گوناگون دارای کاربردهای تعلیفی، دارویی، صنعتی و خوراکی متفاوتی هستند که لزوم شناسایی گونه‌های درختی و درختچه‌ای در هر منطقه را آشکار می‌نماید. تعداد ۶۷ گونه مختلف درختی و درختچه‌ای در استان کهگیلویه بویراحمد وجود دارد که ۴۱ گونه از آنها در این مطالعه با غالبیت خانواده‌های Rosaceae, Myrtaceae, Salicaceae و Anacardiaceae دارای خاصیت‌های

صنعتی و دارویی بودند. این منطقه با توجه به ویژگی‌های بوم‌شناختی از جمله بارندگی بالا و شرایط کوهستانی علی‌رغم تخریب‌های صورت گرفته توسط انسان دارای قابلیت بالایی جهت احیا و بازسازی رویشگاه این گونه‌های ارزشمند درختی هستند.

تیپ بلوط بزرگترین تیپ جنگلی استان کهگیلویه و بویراحمد می‌باشد که مساحتی برابر با ۲۰۰۲۲۵/۵ هکتار (حدود ۲۸ درصد از جنگل‌های استان) را به خود اختصاص داده است. چهار گونه بلوط در منطقه زاگرس وجود دارد که بلوط ایرانی با نام علمی *Quercus brantii* حدود ۸۵ درصد ترکیب نباتی جنگل‌های بلوط استان کهگیلویه و بویراحمد را با تراکم ۱۸۰ اصله در هکتار و پوشش تاجی حدود ۴۵ درصد در بر می‌گیرد. بنابراین احیا و غنی‌سازی این جنگل‌ها با گونه بلوط ایرانی به عنوان مهم‌ترین گونه چوبی تشکیل‌دهنده یک امر ضروری است (ذوالفقاری، ۱۳۸۷). از گونه‌های درختی و درختچه‌ای استان می‌توان به زالزالک (*Crataegus azarollus*)، بنه (*Pistacia atlantica*)، کیکم (*Acer cinerascens*)، گلابی وحشی (*Pyrus glabra*)، بادام وحشی (*Amygdalus erioclada*) و زبان‌گنجشک (*Fraxinus oxycarpa*) اشاره کرد که درصد قابل توجهی از جنگل‌های استان را شامل می‌شوند (شکل ۲).

تصویر گونه گلابی وحشی

تصویر جنگل‌های بلوط استان

تصویر گونه زالزالک

تصویر گونه یلاخود

شکل ۲. تصویر برخی گونه‌های درختی و درختچه‌ای و نمای کلی جنگل‌های بلوط استان کهگیلویه و بویراحمد

که سایر خانواده‌ها تنها دارای یک گونه در رده گونه‌های درختی و درختچه‌ای دارویی یا صنعتی استان هستند. نتایج حاصل از تعیین پراکنش گونه‌های دارویی منطقه حاکی از آن است که گونه‌های *Acacia*, *Quercus brantii*, *Ficus carica arabica*, *Pistacia*, *Rubus anatolicus*, *Lonicera floribunda*, *Berberis* و *Myrtus communis khinjuk* *integerrima* به عنوان مهمترین گونه‌های دارویی شاخص منطقه می‌باشند.

گونه بنه از خانواده‌ی *Anacardiaceae* یکی از گیاهان مطرح در این بررسی بوده که درختی است با ارتفاع بیش از ۱۵ متر و دارای تاجی گرد و بزرگ و تنه‌ای قطور به قطر نیم متر می‌باشد. این درخت یکی از با ارزش‌ترین گونه‌های جنگلی زاگرس محسوب می‌گردد. بنه از جمله گیاهان چوبی مناطق خشک و نیمه خشک کشور می‌باشد که جدا از ارزش‌های زیست‌محیطی بی‌شماری که دارد، مصارف دارویی و صنعتی گسترده‌ای نیز به همراه دارد (زاهدی‌پور و همکاران، ۱۳۸۳). اندام‌های مختلف درخت بنه مصارف دارویی و صنعتی گسترده‌ای دارد. بهره‌برداری از درختان بنه با هدف تولید صمغ و استفاده از آن در امور دارویی و صنعتی موضوعی است که اقتصاد بخشی از جنگل‌نشینان در ناحیه رویشی زاگرس را تشکیل می‌دهد. اگرچه بهره‌برداری از درخت بنه می‌تواند اثرات سوء فیزیولوژیکی و ضعف درخت را در برداشته باشد، بهره‌گیری از میوه، برگ، صمغ ترشح یافته به صورت طبیعی و گال‌های گیاه نیز کاربردهای زیاد دارویی دارد (زاهدی‌پور و همکاران، ۱۳۸۳).

درختچه مورد از دیگر گونه‌های مورد بررسی ارزشمند مورد بررسی در استان کهگیلویه و بویراحمد است. صالح‌نیا (۱۳۸۷) به بررسی اهمیت دارویی و زیست‌محیطی گیاه مورد پرداخته و بیان کرد که مواد موثره مورد سبز به دو دسته ترکیبات پلی فنولیک (با

حیدری و همکاران (۱۳۹۰) با مطالعه درختان و درختچه‌های استان آذربایجان غربی به این نتیجه رسیدند که در رویشگاه‌های طبیعی آن استان دارای بیش از ۱۲۰۰ گونه گیاهی شامل ۴۶۶ گونه دارویی متعلق به ۴۱ جنس و ۸۰۰ گونه با فرم رویشی درختی و درختچه‌ای متعلق به ۲۶ خانواده است که پوشش جنگلی ۱۷۴۰۰۰ هکتاری را تشکیل داده‌اند. تحقیق حاضر نیز در مجموع ۴۱ گونه را مورد بررسی قرار داد که ۱۶ گونه از این تعداد دارای فرم رویش درختی و ۲۵ گونه درختچه‌ای بودند (حیدری و همکاران، ۱۳۹۰).

گونه‌های شناسایی شده با توجه به بررسی‌ها از جنبه‌های مختلف دارای کاربردهای مفیدی در بین مردم این استان هستند. خانواده *Rosaceae* با ۱۰ گونه بیشترین گونه‌های درختی و درختچه‌ای مورد بررسی را دارا بود. نتایج حاصل از پژوهش رشوند (۱۳۹۰) در استان قزوین نیز نشان داد که گونه‌های خانواده *Rosaceae* به خانواده‌هایی تعلق دارند که بیشترین تعداد گونه را به خود اختصاص داده بود. نتایج حاصل از تعیین پراکنش گونه‌های دارویی منطقه میانکاله حاکی از آن است که گونه‌های *Punica caesius*, *Rubus persica*, *granatum*, *Lonicera floribunda*, *Rhamnus pallasii*, *Artemisia bungei*, *Eryngium*, *Plantago psyllium* *fragrans* و *Artemisia teschriana* به عنوان مهمترین گونه‌های دارویی شاخص منطقه می‌باشند (اکبرزاده، ۱۳۸۷) که در مطالعه حاضر نیز برخی از این گونه‌ها به عنوان گونه‌های مهم معرفی شدند.

بعد از خانواده‌ی *Rosaceae* با ۱۰ گونه، به ترتیب خانواده *Rhamnaceae* با ۳ گونه و خانواده‌های *Salicaceae*, *Fabaceae*, *Mimosaceae*, *Myrtaceae* و *Oleaceae* (هر یک با دو گونه) درختی و درختچه‌ای دارای بیشترین غالبیت بودند در حالی

بکر نظیر جنگل‌های استان کهگیلویه و بویراحمد ضمن بهره‌برداری معقولانه از این ثروت ارزشمند، شرایط برای بهره‌برداری پایدار از این ژرم‌پلاسم گیاهی مهیا خواهد شد. استفاده از این ذخایر ژنتیکی به عنوان گنجینه‌ای گران‌بها در دست بشر و در خدمت نیازهای او می‌باشد. ایجاد بستر مناسب برای سرمایه‌گذاری در بخش گیاهان دارویی کشور باعث خواهد شد که سهم بزرگی برای صادرات محصولات گیاهان دارویی فراهم گردد. این عناصر چوبی در گذشته در مناطق جنگلی و مراتع مشجر استان کهگیلویه و بویراحمد بطور عمده برای تامین سوخت و رویشگاه‌های آن‌ها برای تعلیف دام و توسعه زمین‌های کشاورزی استفاده می‌شد و تنها محصولات فرعی آن برای طب سنتی کاربرد داشت. این روند از گذشته‌های دور تاکنون به تدریج موجب کاهش فراوانی و تنوع عناصر چوبی و محدودیت زیستگاه‌های طبیعی آنها گردیده است. بنابراین پیشنهاد می‌شود که برنامه مدیریتی مناسبی در استان کهگیلویه و بویراحمد تدوین و اجرا گردد تا امکان بهره‌برداری اصولی و کشت گسترده ضمن حفظ و احیا این ذخایر طبیعی فراهم گردد.

منابع

اکبرزاده، م. (۱۳۹۰). بررسی فلور، شکل زیستی به کوروتیپ‌های گیاهان مراتع بیلاقی، دومین همایش منطقه‌ای توسعه پایدار منابع طبیعی در حاشیه جنوب دریای خزر، نور. آذر: ۱-۱۰.

امیدبگی، ر. (۱۳۷۶) تولید و فرآوری گیاهان دارویی. انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد. ۳۴۷ صفحه.

ثابتی، ح. (۱۳۷۷) درختان و درختچه‌های ایران. سازمان تحقیقات کشاورزی. تهران، ۸۱۰ صفحه.

حمزه‌پور، م.، ثاقب‌طالبی، خ.، بردبار، ک.، جوکار، ل.، پاک-پرور، م. و عباسی، ع. (۱۳۸۹) عوامل محیطی موثر بر گسترش گلابی وحشی (*Pyrus glabra* Boiss.) در

خاصیت ضدباکتریایی و قابض پوست) و اسانس (به صورت روغن فرار) تقسیم می‌شوند. خواص اصلی مورد سبزمربوط به اسانس آن بوده و ترکیبات موجود در آن مجموعه اثرات درمانی ادعا شده را توجیه می‌نماید. مجموعه روغن مورد سبزم را میرتول^۱ می‌گویند. اثرات مورد سبزم به عنوان تقویت‌کنندگی مو در بین عوام از ویژگی ممتازی برخوردار است به طوری که بزرگترها اغلب با نام مورد سبزم کاملاً آشنا هستند. در سیستم دارویی کشور نیز مورد برای تقویت مو در زمره گیاهان دارویی پذیرفته شده است (صالح‌نیا، ۱۳۸۷).

از دیگر گونه‌های مهم در این تحقیق می‌توان به گلابی وحشی اشاره نمود، که صرف‌نظر از ارزش‌های ژنتیکی، از جنبه اقتصادی به عنوان مکمل معیشت حاشیه‌نشینان جنگل در این مناطق مطرح است (حمزه‌پور ۱۳۸۹). یکی از گیاهان مهم در مناطق گرمسیری استان گیاه کنار است که با مناطق گرمسیری و نیمه‌گرمسیری به شدت سازگار بوده و نقش مهمی در جنوب کشور به عنوان یک گیاه بومی در تغذیه دام‌ها (گوسفند و بز) ایفا می‌کند. سرشاخه و برگ درختان کنار یکی از اجزای طبیعی جیره بز و گوسفند است که بسیاری از نیازهای علوفه‌ای آن‌ها را تامین می‌کند (صادقی، ۱۳۷۴). میوه‌های کنار میزان انرژی بسیار بالایی داشته، بذر آن غنی از پروتئین بوده و برگ‌های آن سرشار از کلسیم، آهن و منیزیم هستند ولی میزان پروتئین خام در میوه‌ها بالاتر از برگ‌هاست (عسگری، ۱۳۸۳).

معرف و شناسایی گونه‌های درختی و درختچه‌ای از ضروری‌ترین تحقیقات بنیادی و زیربنایی در عرصه منابع طبیعی و محیط‌زیست است. با شناخت بخش اعظم ذخایر ژنتیکی دارویی و صنعتی مناطق بومی و

¹ Myrtol

- منطقه سپیدان استان فارس. فصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات جنگل و صنوبر ایران. ۱۸(۴): ۴۴۸-۵۱۶.
- حیدری، م.، لارتی علیزاده، ب.، شانکی، پ. و قاسم پور، ص. (۱۳۸۸) درختان و درختچه‌های استان آذربایجان غربی. همایش ملی تاثیر پسروری دریاچه ارومیه بر منابع خاک و آب. آذربایجان غربی. آبان: ۱-۱۲.
- ذوالفقاری، ر. (۱۳۸۷) بررسی مقاومت به خشکی نهال بلوط ایرانی، (*Quercus brantii* Lindl.) با استفاده از نشانگرهای مورفولوژی، فیزیولوژی، بیوشیمیایی و مولکولی. رساله دکتری جنگلداری، دانشکده منابع طبیعی و علوم دریایی، دانشگاه تربیت مدرس. ۱۸۰ صفحه.
- رشوند، س. (۱۳۹۰) معرفی درختان و درختچه‌های دارویی استان قزوین. مقالات کامل نخستین همایش باغ گیاهشناسی ملی ایران. موسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور. تهران. آبان ماه: ۱-۱۵.
- زاهدی پور، ح.، فتاحی، م.، میرداوودی، ح. و آزدو، ض. (۱۳۸۳). بررسی پراکنش، اکولوژی و فنولوژی پسته وحشی در استان مرکزی مطالعه موردی: رویشگاه کوه نظر کرده - شهرستان ساوه. پژوهش و سازندگی در منابع طبیعی. شماره ۶۴. ۹۷-۱۰۳ صفحه.
- صادقی، س.م. (۱۳۷۴) بررسی برخی از ویژگیهای اکولوژیک سه گونه از جنس *Ziziphus* پایان نامه کارشناسی ارشد رشته مرتعداری، دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران. ۱۱۵ صفحه.
- صالح نیا، ع. (۱۳۸۷) بررسی اهمیت دارویی و زیست محیطی گیاه مورد (*Myrtus communis*). "http://plant.mihanblog.com/post/348"
- عسگری، ف. (۱۳۸۳) تعیین ارزش غذایی سرشاخه و میوه کهورایرانی و آکاسیا چتری. پژوهش و سازندگی در منابع طبیعی، ۶۸: ۴۸-۵۴.
- فتاحی، م. (۱۳۷۳) بررسی جنگل‌های بلوط زاگرس و مهمترین عوامل تخریب آن. موسسه تحقیقات جنگلها و مراتع. ۶۳ صفحه.
- فیروزان، ا.، فلاح چای، م.، یوسفی، م. و پناه‌پور، ح. (۱۳۸۸) بررسی برخی از خصوصیات رویشی گونه‌های شاخص درختان و درختچه‌های جنگلی استان کهگیلویه و بویر احمد. مجله علوم زیستی واحد لاهیجان، ۳(۱): ۴۳-۴۹.
- قهرمان، ا. (۱۳۸۲-۱۳۵۷). فلور رنگی ایران، جلد‌های ۲۰-۱، انتشارات موسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، تهران.
- کریمیان، و. (۱۳۹۱) بررسی خصوصیات فیتوشیمیایی و رویشگاهی گیاه گل‌ماهور (*Verbascum cheirantifolium* Boiss) در دامنه‌های شمالی زاگرس مرکزی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مرتعداری، دانشگاه صنعتی اصفهان. ۲۲۵ صفحه.
- کریمیان، و.، وهابی، م.، تیموری، ج. و مرادی، ر. (۱۳۹۱) اهمیت گیاهان دارویی در احیاء مراتع تخریب شده. سومین همایش بین‌المللی تغییر اقلیم و گیاهشناسی درختی. ساری، اردیبهشت: ۱-۱۲ صفحه.
- مهندسین مشاور زومار (۱۳۷۸) سنتز طرح جامع توسعه و احیاء کشاورزی و منابع طبیعی استان کهگیلویه و بویراحمد، جلد چهارم، بخش مرتع. موسسه پژوهش‌های برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی. تهران، ۸۵ صفحه.
- Rasuli, J. (1998) Forest vegetation of Kohkiluyeh-va-Boyerahmad province, internal report. Natural resources Department of Kohkiluyeh-va-Boyerahmad, Yasuj, Iran 38 p.
- WHO (2012) WHO Drug Information. Volume 26, Number 4, 64.page.
- Wondimu, T., Asfaw, Z. and Kelbessa, E. (2007) Ethno botanical Study of Medicinal Plants around, Ethiopia. Journal of Ethno pharmacology. 112(1): 152-161.

Identification of pharmaceutical and industrial applications of forest species in Kohgiluyeh-va-Boyerhmad province

Vahid Karimian^{*1}, Mozhdeh Safaei² and Sayed Hamid Matinkhah³

- 1) Department of Agricultural and Natural Resources, Payam-e-Nour University, Yasouj Branch, Iran.
*Corresponding Author Email Address: v.karimian_49@yahoo.com
- 2) Young Researchers Club, Shahrekord Branch, Islamic Azad University, Shahrekord, Iran.
- 3) Department of Natural Resources, Isfahan University of Technology, Isfahan, Iran.

Abstract

Zagros forests ecosystem is the most extensive forest ecosystem in Iran, with 6 million hectares area, which expose to degradation. These forests are important in water and soil conservation and in socio-economic aspects. Kohgiluyeh-va-Boyerahmad province mountainous condition has been caused fauna and flora ecological and biological variety. The altitudinal range of 100 to 4000m above sea level and temperature variation of -10 to 45°C indicate the vast environmental spectrum for survive of plants and animals. In addition to providing the wood needed for villagers and supplying fodder for their livestock, the available plant species is mostly important in providing secondary products including gums, resins, flowers, fruits, nuts, seeds, roots and leaves, for medicinal and industrial purposes. The present study was done through observations field to identify trees and shrubs species in province, to do it, with the aid of 1:25000 and 1:50000 topographic maps, as base maps, we've gone sightseeing different parts of providence. Then, by the maps and field visits, we it was attempted to specify trees and shrubs species. Samples were collected and pressed and dried by using the required equipment, and were prepared to be stored in the herbarium. Finally, the identification was done with the help of Iranian colorful flora books. The findings of the study proved the presence of 41 species from 23 families, with known useful applications, in which 16 species were trees and 25 species were shrub. 10 identified plants belonged to the Rosaceae, albeit, Rhamnaceae group of 3 species and Myrtaceae, Mimosaceae, Fabaceae, Salicaceae, Oleaceae and Ulmaceae groups of 2 tree and shrub species had the most applications in the fields of medicine and industry, among Kohgiluyeh-va-Boyerahmad's people.

Keywords: forest ecosystem, kohgiluyeh-va-Boyerahmad province, trees and shrubs, pharmaceutical and Industrial applications.